

A TÁRSAS TÁMOGATÁS SZEREPE EGY INDIVIDUALISTA TÁRSADALOMBAN

ROLE OF PEER SUPPORT IN AN INDIVIDUALIST SOCIETY

DR. PHD LAZÁNYI KORNÉLIA

Óbudai Egyetem Szervezési és Vezetési Intézet

A magyar társadalom alapvetően individualisztikus, azaz nem a kisebb-nagyobb közösségek, csoportok érdekei vannak az egyéni cselekvések célkeresztjében, hanem az egyén – legfeljebb szűk családjának – érdekei. Az individualisztikus társadalmak éppúgy lehetnek hatékonyak, mint a kollektivisták. A gazdasági hatékonyságra jó példa az USA, amely egyike a legindividualistább társadalmaknak. Csakhogy az amerikaiakkal ellentétben a magyarok alacsony bizonytalanságtűrő képességgel rendelkeznek. Márpedig a bizonytalanság csökkentésének egyik, ha nem egyetlen módja az információgyűjtés. Minél szélesebb valakinek a társas támogatói köre, annál több egyén tapasztalatait tudja megismerni, annál több információhoz juthat hozzá. A bizonytalanság kerülési preferencia tehát inkább kollektivisták értékrend követését sugallja.

Bevezetés

A XXI. században egyre inkább háttérbe szorúlnak a személyes kapcsolatok és az ezeken alapuló elsődleges közösségek – családi, szomszédi, baráti kapcsolatok,¹ helyüket személytelen kapcsolatokon alapuló szerveződések veszik át. Pedig az ember társas lény. Nem csupán faj- és létfenntartásának, de pszichés egészségének és önmeghatározásának is elengedhetetlen feltétele a társas lét. A közösségiesség, vagy kollektívizmus azonban társadalmilag predeterminált érték. Vannak olyan társadalmak, kultúrák, amelyek esetében ez a társas meghatározottság erősebb, nagyobb a hangsúly a családi, baráti és ismerősi kapcsolatokon, fontosak a közösség értékei és céljai, és az egyén mindezeknek alárendeli önmagát. Más társadalmakban a középpontban az egyén, az individuum áll. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincs éppannyira szüksége társakra, mint azoknak, akik kollektivisták társadalomban élnek. A társas támogatás ugyanis nem csupán a pszichés és szomatikus egészség elengedhetetlen tartozéka, de erőteljes gazdasági erővel is bír.

Geert Hofstede (1980) a nemzeti kultúrákat négy (később öt) ismérv mentén vizsgálta. Ezek egyike az individualizmus-kollektívizmus dimenzió volt. Az országok Individualizmus Index (IDV) szerinti rangsorát az 1. táblázat mutatja.

Az individualizmus, a kollektívizmus ellenpólusaként az egyének egymás közötti és csoportokhoz való viszonyát, az összetartást, a felelősséget, a lojalitást és a döntéshozatalt jellemzi. A csoporton belüli hierarchiát, harmóniát és homogenitást hangsúlyozó kollektivisták társadalmakkal szemben az individualista társadalmak középpontjában az önérték-követő és érvényesítő egyén áll. A személyes célok magasabb rendűek a csoportcélokhoz képest és az egyén csoport közötti konfrontáció éppúgy elfogadott, mint a csoportokból való kiválás, új csoportokhoz való csatlakozás. Mivel ezek a jellemzők társadalmi szinten normák, a társadalmi szociálizációs folyamatok is az egyéni függetlenség, az önbizalom, a rugalmas csoporttagság és a csoportok iránti alacsony elkötelezettségi szint fontosságát/elfogadottságát nevelik a társadalom tagjaiba.²

1. táblázat. A Geert Hofstede által vizsgált országok Individualizmus Indexe
(Forrás: www.Geert-Hofstede.com)

Table 1. Individualism Index of countries surveyed by Geert Hofstede

Rangsor	Ország	IDV
1	United States	91
2	Australia	90
3	United Kingdom	89
4	Canada	80
5	Hungary *	80
6	Netherlands	80
7	New Zealand	79
8	Italy	76
9	Belgium	75
10	Denmark	74
11	France	71
12	Sweden	71
13	Ireland	70
14	Norway	69
15	Switzerland	68
16	Germany	67
17	South Africa	65
18	Finland	63
19	Estonia *	60
20	Luxembourg *	60
21	Poland *	60
22	Malta *	59
23	Czech Republic *	58
24	Austria	55
25	Austria	55
26	Israel	54
27	Slovakia *	52
28	Spain	51
29	India	48
30	Surinam *	47
31	Argentina	46
32	Japan	46
33	Morocco *	46
34	Iran	41
35	Jamaica	39

Rangsor	Ország	IDV
37	Arab World **	38
38	Brazil	38
39	Turkey	37
40	Uruguay	36
41	Greece	35
42	Philippines	32
43	Bulgaria *	30
44	Mexico	30
45	Romania *	30
46	East Africa **	27
47	Portugal	27
48	Malaysia	26
49	Hong Kong	25
50	Chile	23
51	Bangladesh *	20
52	China *	20
53	Singapore	20
54	Thailand	20
55	Vietnam *	20
56	West Africa	20
57	El Salvador	19
58	South Korea	18
59	Taiwan	17
60	Peru	16
61	Trinidad *	16
62	Costa Rica	15
63	Indonesia	14
64	Pakistan	14
65	Colombia	13
66	Venezuela	12
67	Panama	11
68	Ecuador	8
69	Guatemala	6

* becslült érték

** régiók szerinti érték

Az individualista beállítottság feltételez bizonyos fokú személyes autonómiát, másoktól független viselkedésmódot, önálló véleményt, véleménynyilvánítási késztetést, döntési szabadságra és objektív döntéshozatalra való törekvést, valamint felelősségtudatot.³ A felelősségtudat azonban igen speciális módon van értelmezve, hiszen semmiképpen nem beszélhetünk társadalmi felelősségről. Az egyén csupán saját döntéseiért, és azok közvetlen következményeiért érzi magát felelősnek, mint ahogy ezek azok a tényezők, amelyeket a döntések meghozatalakor mérlegel. Gyakran a közvetlen környezet elvárásait is figyelmen kívül hagyja.

Az individualisták jellemző vonása még a másoktól való különbözőség érzete, valamint

a versengési hajlammal párosuló személyes sikerre való törekvés.⁴ A világ zéróösszegű játszmák sorozataként képeződik le számukra, ahol az ő nyereségük csupán mások vesztesége árán/réven érhető el. Mindez a kommunikációjukban is megmutatkozik. Gyakrabban használják az egyes szám első személyű személyes névmást, mint a többes szám első személyűt, és lényegesen asszertívabbak, mint a kollektivista társadalmakban élők.⁵

Individualista társadalmakban az egyéni munkavégzés alapja az egyéni motiváció. Az aktorok tehát azt, és úgy csinálják, amit és ahogy az a saját céljaiknak leginkább megfelel. Ez a hozzáállás egyszerre áldás és átok. A saját célok léte és azok mindenáron való követezése sajátos értelmet ad az egyén létének, és kreatív energiákat gerjeszt az útkeresés folyamata során, azonban gyakran válik félig (sem) legális ügyeskedéssé.

Magyarország az individualizmus-kollektívizmus dimenzióban nemzetközi viszonylatban az előkelő 5. helyet foglalja el. Ezen dimenzióban elért igen magas pontszámunk azt jelzi, hogy a magyar társadalom erősen individualista, társadalmunk alapvető építő egysége az egyén, illetve a legszűkebb család. A közösséghez való tartozást nem önmagában való értéknek, annak járulékos hasznát kell hoznia.

Individualista társadalmunkban tehát csak azok a „közös(ségi)” célok kerülnek megvalósításra, amelyeket az egyének egyenként és egyenként elfogadnak, internalizálnak. Belső késztetés és egyéni szinten érvényesülő társadalmi konszenzus nélkül nem lehet a célokat elérni. Mint ahogy ezt Skrabski (2008) megfogalmazta: „egy társadalom csak akkor lehet egészséges, ha vannak olyan közös értékek, célok, amelyeket az emberek túlnyomó többsége elfogad.”

Csak hogy 2006-ban Magyarországon a Hungarostudy – egy korra, nemre és lakóhelyre nézve reprezentatív felmérés – alapján, a lakosság 69 százaléka gondolta azt, hogy: „az emberek általában aljasak, önzőek, akik csak ki akarják használni a másikat”. 70 százalékuk érezte úgy, hogy: „legbiztosabb nem bízni senkiben”. 81 százalékuk véleménye az, hogy: „senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másikkal”.⁶

Nincs tehát a magyar emberekben késztetés a másokon való segítségre, de gyakran még a közös célok kialakítására sem. Az emberi kapcsolatok lazák sem felelősséggel, sem pedig kötöttségekkel nem, vagy csak alig járnak. Mindenki magáért (és talán legszűkebb) családjáért küzd, arról gondoskodik, gyakran mások kárára, rovására.

Az individualizmus azonban csak Magyarországon kap ilyen sajátosan negatív színezetet. Az Egyesült Államok – amely Hofstede felmérései alapján a legmagasabb individualizmus pontszámmal rendelkezik – lakóinak életében és normavilágában az individualizmus szupraindividuális célok megvalósítását is lehetővé teszi. Kazarian (2005) kutatási eredményei alapján a kollektivisták kulturális háttérrel rendelkező koreaiakhoz képest a vizsgálatban részt vevő amerikaiakra jellemző volt az igen hatékony csoportmunka, ahol a csoporttagok magasabb határfokon végezték a munkájukat, és jobban, hatékonyabban működött a felelősség és hatáskör megosztás. Kazarin következtetései azt valószínűsítik, hogy ennek a jelenségnek a hátterében az egyénként el nem érhető célok esetében a csoportként a közös célért való együttműködés ideológiája áll.

Ezért individualista társadalmakban is fontos az egyének együttműködése, a közös cél kialakítása, illetve a társas támogatás jellege, amely lehetővé teszi, az egyén által egyedül el nem érhető célok megvalósítását. Mi több, a fentebb leírtakat erősítendő, ezek a jelenségek nem csupán egyéni, de társadalmi szinten is hasznosak és kívánatosak.

Társas támogatás

A társas támogatás Deelstra és munkatársainak (2003) definíciója szerint nem más, mint mások segítő, vagy annak szánt megnyilvánulásai. A társas támogatásnak e definíció mentén szerves részét képezik a hatalmi és információs kapcsolatok és viszonyok. Az tehát, akinek széles és stabil támogatói köre van, könnyebben jut hozzá fontos információkhoz, és könnyebben tudja érdekeit/akaratát érvényesíteni.

Bourdieu (1997) a társas támogatást, társadalmi tőke néven, kifejezetten az egyének számára elérhető erőforrásként definiálta. Értelmezésében a társas kapcsolatok eszközként használhatóak az egyéni jólét növelése érdekében. Éppen ezért az egyéneknek tudatos erőfeszítéseket kell tenniük a tőke ezen speciális formájának megszerzése, gazdagítása és ápolása érdekében. Putnam (2000) szerint az egyéni és közösségi (szervezeti) siker kulcsa a közösségi lét táplálása, kiterjesztése; olyan társas kapcsolatok létrehozása és ápolása, amelyek képesek fenntartani a kölcsönösség elvén működő szűkebb és tágabb közösségeket.

A társas támogatásnak számtalan megjelenési formája van. Jelen tanulmányban egy Hays, Sherbourne és Mazel (1995) által kidolgozott négyes csoportosítás mentén fogom a társas támogatás jelenségét vizsgálni.

A) Kézzel fogható támogatás: anyagi javak a másik fél segítése céljából történő, átadását, vagy viselkedési támogatás.

B) Információs/érzelmi támogatás: Az információs támogatás tanács, iránymutatás, információ, és visszajelzés a társas támogatást fogadó fél számára. Az információs támogatás azonban igen ritkán valósul meg a támogatást nyújtó fél érzelmeinek kifejeződése nélkül.⁷ Az érzelmi támogatás nem más, mint pozitív érzelmek, empátia és megértés kommunikálása a fogadó fél irányában, valamint a társas támogatás célszemélyének arra történő bátorítása, hogy kifejezze érzéseit.⁸ House (1981) a társas támogatás e formáját „megbecsülés”ként címkézi.

C) Gyengéd támogatás: a társas támogatást nyújtó/kínáló fél pozitív, szeretetteljes érzelmeinek megnyilvánulása.

D) Pozitív társas interakció: a társas támogatás kedvezményezettje számára való rendelkezésre állást takarja, a támogatást nyújtó fél közös időtöltésekre való hajlandóságának megnyilvánulása.

Jelen tanulmány célja, hogy képet adjon az individualista magyar társadalomban egy speciális szegmensének, az egyetemi hallgatók körének, társas támogatás szintjét.

A vizsgálat résztvevői, vizsgálati módszer

A társas támogatás vizsgálatára az Óbudai Egyetem nappali tagozatos hallgatói körében került sor. A társas támogatás szintjének mérésére a Hays, Sherbourne és Mazel (1995) által kidolgozott 20 kérdéses társas támogatás kérdőívet használtam, amely a korábban már bemutatott négy társas támogatás dimenzió mentén méri a válaszadó társas támogatását. Az eredmények mind a négy dimenzióban, illetve a teljes társas támogatást mutató pontszám esetében is egy 0 és 100 közé eső értéket vesznek fel, így könnyen összehasonlíthatóak.

A kérdőívet 189 hallgató töltötte ki. A kitöltők átlagéletkora 21, 90 év volt (Std. Dev. 1,662; Var. 2,761). A kérdőívet kitöltők több mint 60 százaléka férfi volt, amely bár tükrözi az egyetem fő profilját, mégis pozitív torzítást jelent a női hallgatók irányában az adatok tekintetében.⁹ Mivel azonban a független mintás t-próba szignifikáns eltérést muta-

tott a női és férfi hallgatók társas támogatásának szintje és mintázata között (2. táblázat), ezért a két csoportot a továbbiakban külön kezelem, a minta nemek szerinti reprezentativitása tehát nem lényeges szempont.

2. táblázat. A társas támogatás faktorainak független mintás t-próbás vizsgálatának eredményei
Table 2. Results of independent sample t-probe of peer support factors

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means			Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)			Lower	Upper
A	*	3,823	0,052	2,614	187,000	0,010	6,641	2,541	1,629	11,653
	**			2,749	176,456	0,007	6,641	2,416	1,873	11,409
B	*	2,575	0,110	1,912	187,000	0,057	5,662	2,961	-0,179	11,503
	**			1,905	151,172	0,059	5,662	2,973	-0,212	11,535
C	*	5,073	0,025	2,391	187,000	0,018	7,886	3,299	1,379	14,394
	**			2,507	175,409	0,013	7,886	3,145	1,679	14,094
D	*	0,061	0,806	0,501	187,000	0,617	1,460	2,917	-4,294	7,214
	**			0,491	143,221	0,624	1,460	2,975	-4,421	7,341
Σ	*	2,661	0,105	2,230	187,000	0,027	5,412	2,427	0,624	10,200
	**			2,276	163,369	0,024	5,412	2,377	0,718	10,107

* Azonos varianciákat feltételezve

** Nem azonos varianciákat feltételezve

A) Kézzel fogható támogatás

B) Információs/érzelmi támogatás

C) Gyengéd támogatás

D) Pozitív társas interakció

Σ Teljes társas támogatás

A vizsgálatban részt vevő 116 férfi hallgató átlagéletkora 21,97 év volt (Std. Dev. 1,791; Var. 3,208), nem szignifikáns mértékben magasabb, mint a 73 női hallgatóé (átlag életkor: 21,78; Std. Dev. 1,436; Var. 2,062).

Eredmények

A korábban bemutatott t-próba eredményeinek megfelelően szignifikáns kapcsolat mutatkozott a vizsgálatban részt vevők neme és társas támogatása között.

3. táblázat. A válaszadók neme és társas támogatása közötti összefüggések
Table 3. Correlation of gender and peer support of respondents

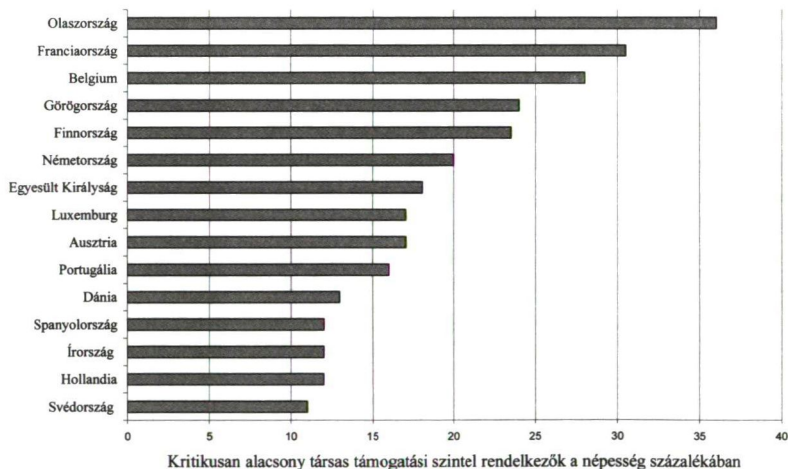
	Pearson korreláció	Szignifikancia
A, Kézzel fogható támogatás	-0,19	0,01
B, Információs/érzelmi támogatás	-0,14	0,06
C, Gyengéd támogatás	-0,17	0,02
D, Pozitív társas interakció	-0,04	0,62
Σ, Teljes társas támogatás	-0,16	0,03

Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgálatban részt vevő női hallgatók esetében a kézzel fogható támogatás és a gyengéd támogatás észlelt mértéke, és ezzel együtt a teljes társas támogatás észlelt mértéke szignifikánsan alacsonyabb szinten volt, mint a vizsgálatban résztvevő férfi hallgatók körében. A társas támogatás észlelt szintje a női válaszadók körében a másik két dimenzióban is alacsonyabb volt, mint a férfiaké; azonban az eltérés itt nem volt szignifikáns. Az eredmények magyarázata valószínűleg az észlelésben rejlik. A nők a nyugati kultúrákban sokkal érzelmesebbre, affektívabbra vannak társadalmilag kódolva, mint a férfiak. Éppen ezért, valószínűleg magasabb a társas(s)ágra való igényük, mint ellenkező nemű kortársaiknak. A társas támogatás pontos értékeit a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat. A válaszadók társas támogatása nemek szerinti bontásban
Table 4. Peer support of respondents by gender

	Férfiak			Nők		
	Átlag	Std. Dev.	Var.	Átlag	Std. Dev.	Var.
A, Kézzel fogható támogatás	23,464	18,326	335,852	16,824	14,654	214,743
B, Információs/érzelmi támogatás	15,679	19,687	387,565	10,017	20,030	401,193
C, Gyengéd támogatás	18,588	23,709	562,134	10,702	19,193	368,359
D, Pozitív társas interakció	16,272	18,847	355,217	14,812	20,558	422,642
Σ, Teljes társas támogatás	18,501	16,789	281,883	13,089	15,337	235,236

Nemzetközi összehasonlításban azonban még a férfiak társas támogatási szintje is igen alacsonynak számít. A vizsgálatban részt vett férfi hallgatók 80,17 százaléka, a női hallgatók 87,67 százaléka és a teljes sokaság 83,07 százaléka volt a kritikus (33%) társas támogatási szint alatt. Az Európai Uniós szinttel összehasonlítva ez kiugróan magas értéknek számít. Bár az 1. ábra adatai a teljes népesség társas támogatási szintjéről, illetve azon belül is a kritikusan alacsony társas támogatási szinttel rendelkezők arányáról adnak tájékoztatást, az értékek, illetve azok különbségének mértéke mégis fontos jelzés.

1. ábra. A kritikusán alacsony társas támogatási szinttel rendelkezők teljes népességhez viszonyított aránya az Európai Unió néhány tagországában

[Forrás: EORG, Eurobarometer 58.2, (2003)]

Figure 2. People with critically low peer support as percent of total inhabitants in some EU member states

Következtetések

Bár a társadalom individualista volta önmagában nem negatív jellemző, számos veszélyt rejt magában. Az által, hogy az egyének az önérdeket minden esetben a csoportérdek elé helyezik, nehéz társadalmi szintű összefogást létrehozni és stabil erkölcsi alapot megteremteni. Ennél sokkal kézzelfoghatóbb hátrány azonban, hogy az egyének elmagányosodnak. Mivel olyan kultúrában szocializálódnak, melyben minden egyén elsősorban a saját jólétéért küzd, alacsony a társas támogatás szintje.

A társas támogatás a pszichoszomatikus egészség egyik fő indikátora, ezért megrázó a kutatás eredménye, mely szerint az általam vizsgált sokaság 83 százaléka a kritikus alatti társas támogatási szinttel jellemezhető. Bár szignifikáns különbség mutatkozott a férfi és női hallgatók értékei között, mindkét csoportban 80 százalék fölötti volt a veszélyeztetettek aránya. Sajnos nem áll rendelkezésemre a társadalom egészének társas támogatási szintjét mutató reprezentatív eredmény, azonban a tanulmányban idézett Hungarostudy adatok is hasonlóan elkésztő képet festenek az ország helyzetéről. Valószínűsíthető tehát, hogy az általam vizsgált nappali tagozatos egyetemi hallgatói kör nem egyedülként néz szembe az alacsony társas támogatás problémájával.

Jegyzetek

1. Kollányi, B., Molnár, Sz., Székely, L. (2007): Társadalmi hálózatok, hálózati társadalom. In: Pintér (szerk.): Az információs társadalom. Gondolat–Új Mandátum, Budapest, pp. 64–81.
2. Tafarodi, R. W., Swan, W. B. (1996): Individualism-collectivism and global self-esteem: evidence for a cultural trade-off. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27 (6), pp. 651–672.
3. Triandis, H. C. (1996): The Psychological Measurement of Cultural Syndromes. *American Psychologist*, 51 (4), pp. 407–415.
4. Andersen, S. M., Reznik, I., Chen, S. (1997): The Self in relation to others: Cognitive and motivational underpinnings. In: Snodgrass, J., G., Thompson, R. L. (Eds), *The Self across psychology*. New York Academy of Sciences, New York, pp. 233–275.
5. Wu, S., Rubin, D. L. (2000): Evaluating the impact of collectivism and individualism on argumentative writing by Chinese and North America college students, *Research in the teaching of English*. The National Council of Teachers of English, 35, pp. 148–178.
6. Bódi, E., Hofmeister, Á., Kopp, M. (2008): Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. In: Kopp, M. (szerk.): *Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest, Semmelweis Kiadó, pp. 365–372.
7. Cutrona, C. E., Russell, D. W. (1990): Type of social support and specific stress: Toward a theory of optimal matching. In: Sarason, Sarason, Pierce (Eds.), *Social support: An interactional view*. Wiley, New York, pp. 319–366.
8. Sherbourne, C. S., Stewart, A. L. (1991): The MOS social support survey. *Social Science and Medicine*, 32 (6), pp. 705–714.
9. Szikora, P. (2011): Tanítás értelmezhető-e, mint egy kooperatív dinamikus játék? *Proceedings of MEB 2011, 9th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking*, pp. 379–385.

Felhasznált irodalom

Andersen, S. M., Reznik, I., Chen, S. (1997): The Self in relation to others: Cognitive and motivational underpinnings. In: Snodgrass, J., G., Thompson, R. L. (Eds), *The Self across psychology*. New York Academy of Sciences, New York, pp. 233–275.

- Bódi, E., Hofmeister, Á., Kopp, M. (2008): Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. In: Kopp, M. (szerk.): Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Budapest, Semmelweis Kiadó, pp. 365–372.
- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz, R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Cutrona, C. E., Russell, D. W. (1990): Type of social support and specific stress: Toward a theory of optimal matching. In: Sarason, Sarason, Pierce (Eds.), Social support: An interactional view. Wiley, New York, pp. 319–366.
- Deelstra, J. T., Peeters, M. C. W., Schaufeli, W. B., Stroebe, W., Zijlstra, F. R. H., van Doornen, L. P. (2003). Receiving instrumental support at work: When help is not welcome. *Journal of Applied Psychology*, 88, pp. 324–331.
- EORG (2003): Eurobarometer 58.2, The Mental Health Status of the European Population. The European Opinion Research Group, Brussels; www.euphix.org.
- Hofstede, G. H. (1980): Culture Consequences: International Differences in Work-related Values, Sage Publications, London.
- Hays, R. D., Sherbourne, C. D., Mazel, R. (1995): User's Manual for the Medical Outcomes Study (MOS) Core Measures of Health-Related Quality of Life. RAND Corporation, MR-162-RC.
- House, J. S. (1981): Work stress and social support. Reading, Addison-Wesley, Massachusetts.
- Kazarian, S. S. (2005): Family functioning, cultural orientation, and psychological well-being among university students in Lebanon *Journal of Social Psychology*, 145, pp. 141–152.
- Kollányi, B., Molnár, Sz., Székely, L. (2007): Társadalmi hálózatok, hálózati társadalom In Pintér (szerk.): Az információs társadalom. Gondolat–Új Mandátum, Budapest, pp. 64–81.
- Putnam, R., D. (2000): Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community, Simon and Schuster, New York.
- Sherbourne, C. S., Stewart, A. L. (1991): The MOS social support survey. *Social Science and Medicine*, 32 (6), pp. 705–714.
- Skrabski, Á. (2008): A társadalmi tőke változásai Magyarországon az átalakulás időszakában. In: Kopp, M. (szerk.): Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Budapest, Semmelweis Kiadó. 121–130.
- Szikora, P. (2011): Tanítás értelmezhető-e, mint egy kooperatív dinamikus játék? *Proceedings of MEB 2011, 9th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking*, pp. 379–385.
- Tafarodi, R. W., Swan, W. B. (1996): Individualism-collectivism and global self-esteem: evidence for a cultural trade-off. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27 (6), pp. 651–672.
- Triandis, H. C. (1996): The Psychological Measurement of Cultural Syndromes. *American Psychologist*, 51 (4), pp. 407–415.
- Wu, S., Rubin, D. L. (2000): Evaluating the impact of collectivism and individualism on argumentative writing by Chinese and North America college students, *Research in the teaching of English*. The National Council of Teachers of English, 35, pp. 148–178.